

ZA NM GOVORE I PIŠU: Bojana Stanković, Nem Stanković, Milan Marinović, Dimitrije Boarov, Milica Maksimović, Dragan Luković, Milorad Bjelogrić, Srđan Dvornik, Stefan Vladislavljev, Momčilo Pantelić, Marina Lučić, Aleksandar Arsenijević, Anđelka Cvijić, Gordana Đerić, Bogdan V. Radovanović...

SRBIJA 250 DIN / CRNA GORA 2,8 EUR / MAKEDONIJA 100 DEN / BIH 5 KM / HRVATSKA 18 HRK / SLOVENIJA 3 EUR

3

**NOVI
MAYAN**

250 din.

ISSN 2217-5628

9 772217 562008 >

Tema broja

2. II 2023. BROJ 614

**Srbija na
raskršću**

Miško Stanišić

**Žrtva mora
biti srž kulture
sećanja**

Svet

**Na pragu
trećeg
svetskog rata
dok drugi
traju**

Prilog

**Vuk
stefanović
Karadžić:
istorija (i)
ideja**

DEJAN ATANACKOVIĆ

**EVROPA
JE NAŠA
PRIRODNA
SREDINA**

Vuk Stefanović Karadžić kulturni posrednik: prosvetiteljskih i ro

Piše: **Gordana Đerić***

Čuvena predavanja o korenima romantizma Isaija Berlin zaključuje tvrdnjom da su liberalizam, tolerancija, obzirnost i uvažavanje nesavršenosti života osnovni i neplanirani rezultati romantičarskog pokreta u Evropi. Ovaj, po mnogima neočekivan zaključak – iz perspektive prijema srpske usmene poezije i njenog glavnog zapisivača i promotera, Vuka Stef. Karadžića, u evropskim intelektualnim krugovima toga doba – daje za pravo Isaiji Berlinu i zavređuje dalje razmatranje. Kako, uostalom, do otvorenosti i pojačanim razumevanjem za različite kulturne istorije, i različite uslove i puteve razvoja, objasniti odnos Leopolda Rankea ili Jakoba Grima prema Vuku Stef. Karadžiću i njegovom radu?

Na bazi dokumentarne i epistolarne građe Vuka Stef. Karadžića, kao i pisanja o njemu, u ovom tekstu pokazujemo preplet idejnih uticaja stroge prosvetiteljske kategorizacije i romantičarskog oduševljenja za sve narodno, udaljeno i nepoznato, čime će, bar u najužim književnim krugovima s početka 19. veka, biti delimično ublažene „večne prosvetiteljske istine i vrednosti“. Govoreći o njima govorimo o vladavini i afirmaciji univerzalističkih kategorija u Evropi, koja je u ranom Novom veku, mereno iz perspektive dostignutih standarda zapadnog dela kontinenta, grubo podeljena na prosvetenu i neprosvetenu, civilizovanu i varvarsku, industrijsku i zemljoradničku.

U vrednosnom i simboličkom mo-

Istorija ne samo misli nego i svesti, mnjenja, delovanja, morala, politike, estetike, u znatnoj meri je istorija dominantnih modela. (...) Ovi modeli redovno započinju tako što oslobađaju ljude od grešaka, konfuzije, od nekog nerazumljivog sveta koji pokušavaju da objasne sredstvima koje model pruža; ali ti modeli, ne uspevajući da objasne celinu iskustva, gotovo redovno završavaju tako što porobljuju iste te ljude. Oni započinju kao oslobodioci, a završavaju u nekoj vrsti despotizma

Isaija Berlin

delovanju kroz vreme, tipska uopštavanja o dva suprotna pola produbljivana su u skoro beskonačan niz dualnih predstava i uverenja o zapadu i istoku, to jest postojanih slika o organizovanosti, sigurnosti i čistoti zapada nasuprot neorganizovanosti, divljaštvu i prljavštini evropskog istoka. Reke stereotipa o različitoj ili podeljenoj Evropi, koji imaju dugu tradiciju instrumentalizacije, jačanja i slabljenja u zavisnosti od političkih potreba, u ranom 19. veku već su stabilan sistem uopštavanja kulturnog razvoja i, najvažnije, uokvirenja javnog diskursa, nezavisno od toga da li te predstave dolaze iz evropskih „centara“ ili od učenih pojedinaca sa njene „periferije“. Ipak, u okvirima uobičajenih sazajnih i mentalnih mapa tog perioda, tipskog orijentisanja i kategorisanja, ili nasuprot njemu, javljaju se i drugačiji pogledi koji

će s vremenom prerasti u pokret, ili „duh vremena“, poznat kao *romantičarski*.

„Nešto se dogodilo“, piše Isaija Berlin. „Kada pitamo šta, kaže nam se da je došlo do velikog preokreta ka emocionalizmu, da je došlo do iznenadne zainteresovanosti za primitivno i udaljeno – udaljeno u vremenu i udaljeno u prostoru – da je došlo do provale neobuzdane želje za konačnim.“

Simetrična, manihejska konstrukcija evropske slike dovodena je u pitanje i ranije, pre romantizma; misao o postojanju univerzalnih istina i jedinstvenih merila u umetnostima i znanju udaljavala se od svojih izvora, čak i kod tipičnih predstavnika prosvetćenosti, kakav je Monteskeje, koji je tvrdio da *ljudi nisu svuda isti* i da različite okolnosti stvaraju različita sredstva za dosezanje slobode,

adžić - Na granicama mantičarskih ideja¹

kulturnog progresa ili pravde. To, međutim, nije promenilo glavni tok mišljenja, sklon stvaranju slikovitih, crno-belih albuma i preglednih fioka, pa će tipska uopštavanja, koja ne jenjavaju uprkos protoku vremena, i binarni prosvetiteljski okvir ostati neupitni u 19. veku, kada se evropska javnost uporedo otvara i za specifične puteve razvoja ljudi s „periferije“, zahvaljujući ponajviše nemačkim piscima, filozofima i filolozima, opštoj književnoj modi koja je iznedrila niz kulturnih posrednika i prevodilaca, kao i „neobičnom duhu“ koji je ovladao tadašnjom Evropom, kako je o kontekstu nastanka romantizma govorio Isaija Berlin.

Iz današnje perspektive, sve to je uticalo na radikalnu transformaciju ne samo mišljenja u tadašnjoj Evropi, nego i naroda sa njenog istoka. U daljem izlaganju pokušaćemo da pokažemo načine na koje su i Vuk Stef. Karadžić, i Jernej Kopitar, jednako kao i Ranke ili Jakob Grim, usred romantičarskog pokreta, ili na njegovom vrhuncu, podrazumevali prosvetiteljske klasifikacije, retko ih dovodeći u pitanje, i posredno naznačiti zašto je i kako esencijalistička polarizacija koju je iznedrio period koji nazivamo prosvetiteljskim, prisutna sve do danas u mentalnom orijentisanju.

„DOBRI“ VUK I „VARVARSKO“ OKRUŽENJE: U procesu transfera usmenog stvaralaštva Južnih Slovena

u evropske zemlje pionirsku ulogu imao je Alberto Fortis (1741 –1803), italijanski prirodnjak, etnograf i putopisac, koji će sa svojih putovanja po Dalmaciji, Primorju i Istri, pored

etno-geografskih i istorijskih zapažanja, u svojim delima *Rasprava i razmatranja o ostrvu Cresu i Lošinju* (1771) i *Put po Dalmaciji* (1774) pred evropsku publiku doneti i pe-

Vuk Stef. Karadžić

sme Morlaka (Vlaha, Morovlaha) kako je nazivao ljude slovenskog porekla u dalmatinskom zaleđu. Među njima bile su verzije pesama o Milošu Kobiliću i Vuku Brankoviću Andrije Kačića-Miošića, kao i jedna verzija *Hasanaginice*, koju on naziva baladom („morlačkom baladom“) i koju je štampao u izvorniku i u prevodu na italijanski jezik. Vrlo brzo će se ispostaviti, nezavisno od ocena Fortisovog raznorodnog rada, da je reč o značajnom *kulturnom posredniku*, budući da će svojim prevodom *Hasanaginice* otvoriti mogućnosti njenog prevođenja na druge jezike: Gete *Hasanaginicu* na nemački jezik prevodi tri godine kasnije, 1777. godine,

Valter Skot 1798. na engleski, Puškin 1835. na ruski jezik, Adam Mickijević 1841. na poljski.

Fortisovi naturalistički opisi Morlaka, njihovog „začudnog“ života i običaja, koje je, iako ne bez simpatija, prikazao kao „plemenite divljake“, postali su popularno, podražavano i kritikovano štivo, rezervoar bizarnosti i očajavanja Drugih; istovremeno, ovi spisi probudili su interesovanje i za usmeno stvaralaštvo i za istoriju Južnih Slovena.

Vukovo poznanstvo sa Leopoldom Rankeom (1795–1886), profesorom istorije Univerziteta u Berlinu, rezultovalo je 1829. godine izdavanjem Rankeove *Srpske revolucije*: izbor

građe je Vukov, obrada, raspored i zaključci Rankeovi. Značajna radi upoznavanja evropskih naroda sa situacijom srpskog naroda i njegovim ustankom, ova saradnja ostavlja nekoliko svedočanstava važnih za dihotomiju o kojoj govorimo. Pored laskavih ocena Vukove ličnosti, impresije Leopolda Rankea reflektuju naporednost standarda uspostavljenih prosvetiteljskim uopštavanjem sa romantičarskom zainteresovanošću za istorijski razvoj srpskog naroda. U njima je Vuk primer onog *izuzetka koji potvrđuje pravilo* – izuzetka među „varvarima“, što je opšte mesto retorike tog vremena o ljudima s rubova evropskog kontinenta. Ranke doslovno kaže: „Nikada nisam poznao čoveka u prostoti rođena koji bi imao toliku prijemljivost za dubok naučni rad na nauci o jeziku i nacionalnoj istoriji“ ili „Od svih varvara koje poznajem, Vuk jedini nije udario rđavim duhovnim pravcem.“

Da je ovo vreme istinski presek prosvetiteljskih i romantičarskih ideja, samorazumljivog vrednovanja prema civilizacijskom razvoju i istovremenog oduševljenja narodnim tradicijama, i već pripisanim, bezmalo podrazumevajućim svojstvima ljudi sa evropskog zapada i istoka, jasno je iz pisma Jakoba Grima Jerneju Kopitaru, u kome on opisuje svoj susret sa Vukom 1823. godine: „Tako je s nama, učenim, pedantnim Nemcima; možemo da zavolimo jednostavne prirodne vrline i poeziju neobrazovanih naroda, ali ne možemo da ih oponašamo kako treba. Nisam mogao da ga vodim po gradu ni po okolini, jer sam toliko zauzet raznim poslovima.“

Podrazumevanu dihotomiju Jakob Grim u svojim spisima relativizuje i balansira, uvažavanjem istorijskog konteksta i političkih prilika u kojima su živeli Srbi. Nepostojanje knjiga, jezičke norme i obrazovnog sistema za njega su ključni parametri koji održavaju razliku između dvaju grubo podeljenih evropskih svetova. U recenziji Vukove *Pjesnarice*, objavljene 15. septembra 1815. godine u *Wiener Allgemeine Literarische Zeitung*-u, Grim navedenu različitost između srpskog i zapadnih društava pokušava da uravnoteži, uvažavajući upravo pomenute specifičnosti: „Izgleda kao da je dobri Bog bogatim darom na-

Čuvena predavanja o korenima romantizma Isaija Berlin zaključuje tvrdnjom da su liberalizam, tolerancija, obzirnost i uvažavanje nesavršenosti života osnovni i neplanirani rezultati romantičarskog pokreta u Evropi

Вук Стеф. Караџић

Vukova vera u značaj prosvetličvanja najverovatniji je razlog što pasivno prima Kopitarovu kritiku na svoj račun i na račun stanja u tadašnjoj Srbiji, smatrajući je opravdanom i racionalnom

rodne poezije hteo nadoknaditi im nemanje knjiga.“ Pomerajući klatno vrednosne ravnoteže u korist Srba, Jakob Grim će reći i više: „Naše nemačke narodne pesme moraju se sve pred njima sakriti“, pitajući se (i žaleći istovremeno) zašto „takav narod neće pogrešna i loša politika (zapada) da izbavi iz turskih ruku.“

Uprkos pohvalama koje je dobio, Vuk je i svoje mesto i mesto Srbije prilično dobro znao. Usvajao je

normativna polazišta i merila uspostavljena prema kriterijumu prosvetljenosti brže od bilo koga u Srbiji, pokušavajući da umanjiti te razlike. On kritikuje Miloša Obrenovića (istina, u svojoj tajnoj zaostavštini, koja nije otvarana do 20. juna 1901) između ostalog zato što „najpametnije Evropejske vladaoce i ministre javno naziva budalama“. Čak i u pismu Milošu od 22.11.1821. godine, uprkos znajući da Miloš ne mari mnogo za knji-

ge i obrazovanje, Vuk poteže prosvetiteljske argumente kao ubeđivačku strategiju za ostvarenje izdavačkih planova. U nastojanju da dobije potrebna sredstva za put u Nemačku, radi štampanja nove zbirke pesama, uverava Miloša da će se Grci pre Srba osloboditi tuđinske vlasti, najviše zahvaljujući svojim „starim knjigama“, to jest poštovanju koje Evropljani gaje prema antici, njenoj filozofiji i književnosti.

VUK I KOPITAR: Vukova vera u značaj prosvetličvanja najverovatniji je razlog što pasivno prima Kopitarovu kritiku na svoj račun i na račun stanja u tadašnjoj Srbiji, smatrajući je opravdanom i racionalnom. To se najbolje reflektuje u njihovoj prepisci, koja daje povoda pretpostavci da su iskazi koji se danas smatraju stereotipnim („politički nekorektnim“ ili zlonamernim) prema Vukovom poimanju realistični prikazi situacije u Srbiji. Stereotipi o divljaštvu, varvarstvu, životnoj i političkoj nesigurnosti, kao i priče o intrigama ljudi bliskih vlasti, koje se u njoj pojavljuju tek sporadično, budući da je prepiska bila radna, uglavnom su u funkciji usputnih ili dodatnih objašnjenja zašto se, na primer, neki planirani posao ne može na vreme završiti. Opšti njen okvir je podrazumevan – okvir bipolarne podeljenosti evropskog kontinenta, koji ni na jednom mestu u prepisci nije problematizovan niti je dovođen u pitanje.

Budući da vreme u kome se odvija prepiska nije vreme senzitivnog, odmerenog jezika, dominantna paradigma poređenja „Evrope“ i onoga što joj je suprotno zasniva se na opoziciji između „civilizacije“ i „varvarstva“. Ovakav odnos uglavnom se manifestuje u Kopitarevim pismima Vuku, koja se tiču ili Vukove nezavidne pozicije ili uopštene kritike prilika u tadašnjoj Srbiji. U tom smislu ilustrativan je Kopitarev prekor Vuka zbog njegove škrtosti u pisanju, kojim istovremeno aludira na njegovo okruženje: „I Vi ste također zavidljali među šumskim ljudima; zar je lepo da se jednostavno kaže ima sila i znatnih novina, no one se ne daju u pismu opisati? Ukazivanje na njihovu vrstu i predmet bilo bi za mene dovoljno.“ Jedan od Kopitarevih eksplicitnih komentara u ovom smislu tiče

С Р П С К И Р Ј Е Ч Н И К,

И С Т О Л К О В А Н

Њ Е М А Ч К И М И Л А Т И Н С К И М Р И Ј Е Ч М А.

скупно га и на свијет издао

В У К С Т Е Ф А Н О В И Ћ.

Wolf Stephansohn's
Serbisch = Deutsch = Lateinisches Wörterbuch.

Lupi Stephani F.

Lexicon Serbico - Germanico - Latinum.

У Бечу Wien, Viennae),
gedruckt bei den P. P. Armenienern.
1 8 1 8.

se personalnih postupaka čoveka sa iskustvom u oba ova sveta, „varvarskom“ i „evropskom, ljudskom“: „Stjepićevo odstupanje ponovo pokazuje da s varvarima ne možeš živeti ako si samo jednom živeo s ljudima.“ Najtamnijim bojama slikan, svet koji je okruživao Vuka bio je takav da ga je, prema Kopitarevom mišljenju, bilo najbolje ignorisati: „Danas Vam

ovo pišem da bih Vam izrazio svoje čuđenje što i dalje želite da se bavite beogradskim glupostima. Na Vašem mestu bio bih srećan da s njima nemam više nikakvog posla.“ Navodima o težini ličnih prilika i „iščašenosti“ prilika u Srbiji, te stalnim žalbama prijatelju na pravnu i životnu nesigurnost, Vuk zapravo inspiriše Kopitara na ocene poput ove. Time se, nešto izmenjenim rečnikom, i uprkos makar i pragmatičnoj veri u vrednost istraživanja narodnih tradicija, osnažuje skoro fatalistički Kopitarov stav o bukvalnoj različitosti tog sveta u odnosu na „evropski“ i iz pisma u pismo ponavlja uverenje da se u Srbiji „još dugo vremena ne može uraditi ništa pametno“. Razlika na osnovu koje on povlači granicu između „civilizacije“ (koja je i sama bremenita brojnim kontradiktornostima) i „varvarstva“ najčešće je podrazumevajuća – nju nije potrebno ni obrazlagati.

U „Evropi“ opozitnom, „Drugom svetu“, sve je učmalo i nezdravo: „Smatram da je i ovakav Beč zdraviji nego Vaše baruštine“, napisao Kopitar, podrazumevajući da je taj „Drugi svet“ mutan, nepoznat i neizvestan, nesiguran, rascepan i neuređen. Iz nekolicine njegovih pisama upućenih Vuku čita se ne samo odsustvo informacija o Srbiji i potpuno neznanje o njenom ustrojstvu i političkim prilikama, nego i upitanost ima li ta zemlja institucije, zakone i poštuju li se, te koje su njene granice. U pismu od 25.01.1831. Jernej Kopitar se – pored pitanja o štampanju planiranih knjiga – interesuje i za stvari politike, društvenog uređenja i prava: „Kako stoje stvari s Vašom štamparijom? I s Vašom južnom i jugozapadnom granicom? Ko je sada gospodar u Crnoj Gori? Kada će se štampati Vaš Milošev zakonik?“ Budući da ne dobija odgovor, već u februaru te godine delom ponavlja ista pitanja: „Ko li je samo gospodar u Crnoj Gori? Kako stoji s Vašim južnim granicama, s Kosovom, Sjenicom, Prizrenom?“, na koja mu Vuk opet samo delimično odgovara: „Crnogorci su od lane postavili nekakav senat, pa sad čujem da se biju između sebe (jedni oće senat da ukinu, i da žive kao i do sad, a drugi ga brane).“

I kasnije će, nakon Kopitareve smrti, tokom pedesetih godina 19. veka,

Iz srpske perspektive, dug romantizmu je i znatniji jer je – zahvaljujući, između ostalog, romantičarskom interesu za folklor i nepoznato – srpski narodni jezik normiran zastupnicima vladajućeg prosvetiteljstva romantičari prigovaraju da je njihovo mišljenje slepo za partikularitete, da pod izgovorom prosvećivanja sveta, sopstvene vrednosti predstavljaju kao jedine, ne bi li njima uniformisali svet i saobrazili ga sopstvenim potrebama i pravilima

Vuk iz Beča i Berlina dobijati pitanja o raspetljavanju „nepreglednog klupka slovenskih govora“, koja će potvrditi njegov autoritet za južnoslovenske jezike i filološku nauku na nemačkom govornom području, mada će interesovanje za Srbiju sve više izlaziti iz književno-jezičkog domena i prelaziti na pitanja privrede, resursa i infrastrukture. Sa današnjeg stanovišta posmatrano, i jezičke nedoumice, koje iskrsavaju u Vukovoj obimnoj prepisci, kao i pitanja koja daleko nadilaze domen filologije, privlače pažnju svojom postojanošću nakon 200 godina od njihovog iniciranja. Na mnoga od njih i danas je teško dati precizne odgovore; ali, ako istraživački posao razumevamo kao stalno pokretanje pitanja, sumnju u gotove istine i prevazilaženje nedoumica pre nego dokazivanje unapred postavljenih teza, onda smo bar malo bliže mogućim odgovorima.

DUG ROMANTIZMU: U nameri da prikazemo atmosferu u kojoj se odvijao kulturni transfer s početka 19. veka, njegovu pozadinu i smer kretanja, u ovom tekstu sledili smo preplet i naporednost ideja prosvetiteljskog i romantičarskog pogleda na svet. Vreme o kome govorimo je vreme „pograničja“ ovih dvaju pokreta, ili pogleda na svet, vreme u kome se dvoji evropska filozofska misao i u kome nova ideja o kulturnoj raznovrsnosti potiskuje i pokušava da zameni duh univerzalizma. U osnovnim crtama, zastupnicima vladajućeg prosvetiteljstva romantičari prigovaraju da je njihovo mišljenje slepo za partikularitete, da pod izgovorom prosvetavanja sveta sopstvene vrednosti predstavljaju kao jedine, ne bi li njima uniformisali svet i saobrazili ga sopstvenim potrebama i pravilima. Zamerali su mu i ujednačavanje ukusa i ponašanja i podsticali duh otvorenosti za sve narodno,

ne- **Jakob Grim** patvo-
reno i da- leko, umesto
u prosvetiteljstvu uspostavljenih
univerzalnih principa. U vrtlogu tih
ideja i sporenja, vođenih uglavnom
u nemačkim i francuskim intelektu-
alnim krugovima, prevagu odnose
romantičarski stavovi.

To je, u najkraćem, okvir u kome, sticajem okolnosti, Vukova interesovanja za narodni život, književnost i filologiju, nailaze na odgovarajuću

U recenziji Vukove Pjesnarice, objavljene 15. septembra 1815. godine u Wiener Allgemeine Literarische Zeitung-u, Grim različitost između srpskog i zapadnih društava pokušava da uravnoteži

klimu i podršku. Iako se Vukov rad uklopio u glavni tok istraživačkih interesovanja vremena, izložena građa pokazuje da je romantičarsku otvorenost za stvaralaštvo naroda „hrišćanske Turske“ pratila prosvetiteljska standardizacija, pa je i dominantna slika kontinenta ostala ona koja ističe njegovu dvojnost i koja ga i doslovno deli na dva suprotna pola: obrasci društvenog statusa, mentalne mape i stereotipi, obogaćeni novim sadržajima, opstali su sve vreme „romantičarskog zanosa“. Uprkos tome, dobici od pokreta romantizma i promene koje je ovaj pokret posledično iznedrio skoro su neuporedivi u istoriji deja.

Romantizmu dugujemo mnogo, kaže Isaija Berlin: pojam slobode umetnika, ideju mnoštva, različitosti, neiscrpnosti i stav da se ljudi i društvene grupe ne mogu objasniti pojednostavljenim stanovištima koja su preovladavala u 18. veku. Iz srpske perspektive, dug romantizmu je i znatniji, jer je – zahvaljujući, između ostalog, romantičarskom interesu za folklor i nepoznato – srpski narodni jezik normiran. Rad na standardizaciji jezika nije doprineo samo ubrzanom razvoju nauke i književnosti na tom jeziku, i bogatijem individualnom razvoju, nego i kolektivnom oporavku društva i svestranim kulturnim razmenama koje će uslediti u narednom veku. Imajući u vidu izrazito mali broj pismenih ljudi izvan crkvenih krugova u Srbiji početkom 19. veka, kao i nesređenu jezičku situaciju, kulturna razmena u tom periodu teško je mogla ići drugačijim smerom od ovde predstavljenog – iz Srbije prema Evropi.

*Autorka je naučna savetnica u Institutu za evropske studije

¹ Tekst je deo istraživanja na projektu Kulturni transfer Evropa – Srbija od 19. do 21. veka, broj 7747152, koji finansira Fond za nauku Republike Srbije u okviru programa Ideje.